

ներք մէկ երկու տող կարմիր թանաքով. տեղ տեղ տանք ա տաղը կարմիր: — ԼՈՒՍԱՆ ՅԱՎԱՐԴ՝ տեղ տեղ լուսանքրին վրայ կարմիրադրն գարդեր, անծաշակ: — ԴԱՏԱՆԻ ՍՈՒՂԴ՝ առկուն եւ տանել մէկ մէկ թուղթ մագաղաթ դատարկ: — ԳՐԻՉ ՏԵՂ, անծանօթ: — ԺԱՄԱՆԻՆԻՆ ԻՅՐ ԺԱ—ԺԳ ԿԱՐ:

Մատենան է սովորական Մաշտոց, առջեւէն կը պակսի, կը սկսի կանոն պատկի աղօթքէն “գալ ծնանէ ի սրբոյ անունն, եւ նորոգել զհնութիւնն առաջնաստեղծ մարդոյն, եւ կը վերջանայ Հանաքքստեան աւետարանի սա տողերով “Մի երկնչէր հօտ փղբրիկ... ընդ մէջ կտրեցէ:”

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԻՈՒԹԻՒՆ. 1. Թղ. 127 դրուած է միայն սա այս աղօթքն երաշուփեան ի հետ սերման ԱՏՆուն կ'ըզայ: Եւ զեղկիկս յիշէ:

(Հարանախիւն:)

Հ. Յ. ՔՕՍԵԱՆ

ՄՅԵՓՈՆԻԱՍ ՎՐԳ. ԼԵՇԱՅԻ

Հատ սակաւ թուով կրնանք մասնանիշ ընել Հայ միջնադարեան մատենագրութեան մէջ այնպիսի գրագէտ անձինք, որպիսի էր Ստեփանոս Վարդապետ ԼԵՇԱՅԻ: Հարուստ գիտութեամբ, հարուստ լեզունեւրու հմտութեամբ, հարուստ գրական արտագրութիւններով:

Այսպիսի անձի մը երեւումը Հայ հողին վրայ ծիշ դարու առաջին կեսին, երբ այն ինչ սիրելի կ'ըլլար Հայ մտաւոր վերածնութեան նախաձեռնութեամբ Գրիգոր Կեսարացոյց եւ իւր աշակերտաց՝ Մովսէս Գ. Կաթողիկոսի եւ մանաւանդ փիլիսոփայի, բախտ մըն էր Հայ գրականութեան, երկխառաք հրեշտակութիւն մը՝ աւետեւրու այն պայծառութիւնը, որուն նշոյլներն դեռ նոր սկսած էին ժպտիլ Հայուն: Ծիշ դարու Հայ գրական շարժումն ստեղծող նշանաւոր անձնաւորութեանց գլխաւորադրոյններէն եղած է Ստեփանոս: Բայց ո՞վ էր դա. ի՞նչ տաճարապետութիւնը: Դեռ ոչ որ հետաքրքրեալն է տալու հարցմանցս պատասխան. ո՞չ որ, ի բաց առեալ Գալուստ ՏԵՐ-Մկրտչեանը, որուն բարի կամքը տակաւին չէ իրագործուած:

Մեր առաջինայ յօդուածը կոչուած չէ տալ Ստեփանոսի լիակատար կենսագրութիւնն եւ գրական վաստակոյց ամբողջական պատկերը: Առ այս կարեւոր նիւթերը շատ աղքատ են դեռ մեր ձեռքը, ցորչափ չունինք էջփաննի Մատենագրարանի ցուցակը, ուսկից միայն յուսալի է մանրամասնութիւն:

Ստեփանոս ծնած է Լեմբերգ (Իւով) ԼԵՇԱՍՏԱՆԻ, ծիշ դարու առաջին տասնեակին, ձիշդ

թուականը չենք գիտեր, “ազատ եւ փարթամ”, ընտանիքէ, “բարեպաշտ ծնողաց զաւակ”, Լճոր տնունն էր Վարդան եւ ձորը՝ Կատարինէ:

Մանկան ուշմութիւնը կը դրդէ իր ծնողքը բարձրագոյն կրթութիւն մը տալ Ստեփանոսի. եւ կը զետեղուի Ստեփանոս մանուկ հասակէն Լեմբերգ, բարձրագոյն Գալոց մը, ուր կ'ընդունի բարեպաշտ դաստիարակութիւն մը, կը հրահանգուի “գրով եւ լեզուան լատինացւոց”, կարեւոր գիտութիւններու մէջ՝ մասնաւորապէս ուսանելով “գարուստ քերականութեան եւ զարտաքին գիրս փիլիսոփայից¹”, մանաւանդ որ “էր մտօրն ուր եւ ծննդական²”:

Փիլիսոփայութեան ոգով (1633—1655) երբ ԼԵՇԱՏԱՅԻ Նիկիոյ խնդիրներու համար յուզման մէջ էին, Ստեփանոս էջփաննի կը խաւուրի ծանօթանալու. համար նաեւ Հայերէն լեզուի եւ գրականութեան, զոր Լեմբերգ չէր կրցած ձեռք ձգել: Քիչ ժամանակէն կը տիրանայ Ստեփանոս Հայերէնի. եւ “ի բերան կառ զՍաղմոս եւ զպարկան եւ զայլ եկեղեցական ուսման³”:

Յառաջդէմ ընթացքը եւ ընտիր կննդազատութիւնը կը գրաւեն էջփաննեցոց ուշադրութիւնը, եւ փիլիսոփայութեան կր ձեռնադրէ զինքը քահանայ. եւ քիչ յետոյ՝ կու տայ վարդապետական գաւազան:

Քահանայական ձեռնադրութիւնը պատահած ըլլալու է 1652էն յաւաք. վասն զի այս թուականին Մկրտչ ԼԵՇԱՅԻ ընդօրինակելով էջփանն Սաղմոսարան մը (Չեռ. Էջմ. Թ. 1881), Յիշատակարանին մէջ գիտէ զինքն արգէն քահանայ, երբ կը գրէ:

“Այլ եւ զրողի զսկզբնազիր քանից զլիսց կարմիրադնով Տեսուն Ստեփանոսի յոգեմիկայ քահանայի եւ իմաստից պարապողի՝ համազատաւոր զրոցս գծողի⁴”:

Վարդապետութիւնն ընդունած կ'երեւայ 1653—1656ի մէջերը. գտնէ այս թուական:

¹ Առ. Դաւրիմ. 407:

² Ըստ Ստեփանոսի կննդագիր մէկ Յիշատակարանի, զոր գրած է 1661ին էջփանն ընդօրինակած Աւետարանի վերջը. հմտ. Հ. Մ. Գաւառեանի տեղեկութիւնը, ԲՅՄ. 1911, էջ 173:

³ Դաւր. 407:

⁴ Դաւր. 408:

⁵ Դաւր. 408:

⁶ ՈՐԲՏ, 1888, էջ 413: Կարենեան Յուլիան, էջ 171, Թ. 1486 ձեռագիր Յօսուկ Որդին ընդօրինակուած է, կ'ըսուի, “ի Ս. էջփաննի, յիւլից Ստեփանոս վարդապետի թուին Հայոց Ուլ — 1646”:

Չգիտեմ, ժողով ստուգութիւն ունին տողերս. յամենայն դէպս կարեւոր ձեռագիր մ'է ան՝ Ստեփանոսի կենսագրութեան համար:

եւ լեհերէնէ թարգմանութեանց մէջ, իբրեւ քաջ հմուտ այս երկու լեզուներու հայացուցած է բազմաթիւ գլուխ գործոցներ՝ ամէն ալ կրօնական բովանդակութեամբ: Ասոց ցանկը կուտաք ստորեւ:

Բայ ի թարգմանութենէ, պարապած է Ստեփանոս նաեւ նկարչութեամբ: Անշուշտ Լեւոն ըրեք հետեւած էր նախնաբար նաեւ նկարչութեան եւ ստացած ծանօթութիւն նկարչական արուեստին: Վերագոյն Միքայէլ Լեհացոյ եւ ճաշոցի ընդօրինակողն խօսքերը ապացոյց են արդեն թէ իր հմտութիւնն այս արուեստի մէջ խոր էր, մինչեւ անգամ ի վիճակի՝ առաջնորդելու ուրիշներուն: Գժախտաբար այս նկատմամբ աւելի մանրամասնութիւն կը պակսի մեզի, որ անհրաժեշտ կարեւոր էր իմանալու համար իր ունեցած մասնակցութիւնը Էջմիածնի Եկեղեցւոյ նկարազարդութեան մէջ: Ըահխաթունեան խառնով՝ Էջմիածնի Եկեղեցւոյն նկարներուն վրայ կը գրէր. «Յամենեանն ի սոսա քաջապետ փայլին շնորհք ձեռաց մծմանուն վարդապետին Ստեփանոսի Լեհացոյ եւ քաջ նկարչին Տօր Գոփեմանու»,

Թէեւ դժուարին է մեզի ցոյց տալ Ստեփանոսի ձեռքէն որ եւ իցէ նկար կամ մանրանկար, բայց անշուշտ Էջմիածնի Յաճարն դեռ այսօր գտնուելու են տննցմէ. մանաւանդ էջմիածնի Մատենադարանի մէջ: Ըստ հաւանական է որ Էջմիածնի Յաճարն նկարներու վրայ տեսնուած խառնական ճաշակն մշտամբ Ստեփանոսի ազդեցութեան սակ նկարուած ըլլան. Ստեփանոս Լեւոնբերդի մէջ շատ դիւրաւ կրնայ թափանցել խառնական դպրոցի առանձնայատկութեանց¹:

Ը. Գոտուրեան² մինչեւ անգամ «ապահովապէս կ'ընդունի թէ Ստեփանոս բարեկամն եղած ըլլայ Գոփեմանոս Նազաշի՝ Դանթոնութիւն անհնարին չէր. եւ շատ հաւանական կը դիտենք մինք ալ:

Ստեփանոս թողուցած է բազմաթիւ գրութիւններ, մեծաւ մասամբ թարգմանութիւն Լեւոնիւնէնէ: Հեղինակութեանց թուին համար ճշգրիտ բան մը չենք կրնար ըսել, իր թարգմանութիւնը շատ անգամ ազատ եղած են. երբ նաեւ իւրովի կցած է յաւելուածներ, մեկուսութիւններ եւ նմանք:

Թարգմանութեանց մէջ թէ որչափ հաւատարիմ գտնուած է բնագրին, զայն չենք գիտեր: Առիթ ունեցած ենք միայն համեմատելու Գոփեմանուին ինչ ինչ հատուածներ յոյն եւ լատին բնագիր թարգմանութեանց հետ, երբ հայերէնն շատ տարբեր խանգարուած գտած ենք, խանգարումներ թէ իմպարի եւ թէ ընագրի, եթէ այս ամէնը ապա ապագրիչներէն չէ եղած:

Ստեփանոսի լեզուն պարզ է եւ կանոնաւոր: Հեռու ծնացած է թէ՛ լատինարանութենէ եւ թէ՛ ռամկախօսութենէ. այս տեսակետով հայերէնի վերակենդանութեան համար սակաւ արդիւնաւոր չէ եղած Ստեփանոս եւ իւր Դպրոցը՝ Միթթարէն յառաջ:

Ար ցաւիք որ չկրցանք մեր բաղձացածին չափ կատարեալ ցանկ մը կազմել Ստեփանոսի աշխատասիրութեանց: Ասոր համար կարեւոր էր աչքէ անցնել անգամ մը Էջմիածնի Մատենադարանը, ուր, իոյն իսկ նարինեանցի ցուցակի համաձայն կան բազմաթիւ գրութիւններ, զորոնք պէտք է որոշել, թուել առանձին առանձին: Այսպիսի աշխատութիւն մը խոստացած էր Գ. Տէր Մկրտչեան Արարատի մէջ, որ դեռ չէ իրագործուած:

Ստեփանոսի գրուածոց վրայ գրուած է մեզմե յառաջ այլեւալլ առթիւ. եւ ամենէն յառաջ՝ Առաքել Դարբիժեցի, որ Ստեփանոսին ժամանակակիցը եւ կենակիցն եղած է, եւ իւր պատմութիւնն յորինած անոր կենդանութեան ժամանակ (1662—1663): Առաքելի 4 գրութիւն դեռ ծանօթ էր:

Աւելի վերջը ուրիշ Յիշատակագիր մնաւ. Վ. Դարբեանի Թ. 74 ձեռագրին մէջ (տե՛ք Թօփճեան³ Ցուցակ, էջ 90—92), հասուցած է այս թիւը մինչեւ տասնութէկի, Նորագոյն ժայ մանակներս հետաքրքրութիւն տածած է անտիք Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, որ «Արարատ, ի մէջ նուիրած է ամբողջ յորուած մը Ստեփանոս (ԱՐՐՏ, 1899, էջ 451—53), ուր խօսած է միայն 1—4 գրածոց վրայ:

Մեր կազմած ցանկը թող գրգիռ ըլլայ այլոց՝ որ մը ամբողջականը տալու:

(Ընդամենին)

Տ. Ն. ՍԿՈՒՆԸՆ

¹ Հմմտ. մեր քննութիւնը Գոփեմանոս Նազաշի մասին, Հանդ. Ամս. 1911, էջ 403—405:

² ԲԱՄ. 1911, էջ 178:

